

EINAR G. PÉTURSSON

JÓN MARINÓ SAMSONARSON

JÓN MARINÓ SAMSONARSON handritafræðingur fæddist á Bugðustöðum í Hörðudal í Dölum 24. janúar 1931 og var því á 80. aldursári er hann lést á Elliheimilinu Grund 16. september haustið 2010.

Jón ólst upp í Hörðudalnum til unglingsára, en faðir hans brá búi 1949 og fluttist fjölskyldan þá til Reykjavíkur. Það er mjög íhugunarvert hvað margt var þá öðruvísi en nú. Mikla athygli vakti er ég sagði fólki hvar Jón var fæddur og fimm bæjarleiðum utar var á sama tíma Sigfús Daðason skáld, en þeir kynntust fyrst á ráðstefnu á Ítalíu um sextugt. Ferðalög voru erfiðari en nú og bæirnir hvor í sinni sýslu.

Í Reykjavík fór Jón í skóla, lauk stúdentsprófi 1953 og meistaraþrófi í íslenskum fræðum vorið 1960 með ágætiseinkunn. Lokaritgerðin var um skáldskap séra Bjarna Gissurarsonar í Þingmúla undir handleiðslu Steingríms J. Þorsteinssonar prófessors í íslenskum bókmenntum síðari alda. Bjarni dó um nírætt 1712 og var dóttursonur Einars Sigurðssonar prests og skálds í Eydölum. Skáldskapur Bjarna eins og margra annarra skálda frá þeim tímum var og er lítt rannsakaður og hér kom strax fram það verklag, sem einkenndi fræðastarfsemi Jóns alla tíð, að leita til upprunans eins langt aftur og kostur var. Jón skilaði ritgerðinni handskrifaðri og hún var ekki gefin út, en aftur á móti gaf hann út 1960 í flokki smábóka Menningarsjóðs úrval úr kveðskap Bjarna er nefndist *Sólarsýn*. Eftir próf var Jón á árunum 1960–1968 sendikennari í íslensku við háskólann í Kaupmannahöfn og stundaði fræði sín á Árnastofnun undir handarjaðri Jóns prófessors Helgasonar. Víst er að Jón Helgason þurfti ekki að kenna nafna sínum nákvæmni í vinnubrögðum, því að Jónas Kristjánsson hefur eftir honum, að Jón Samsonarson væri einn af fáum sem hann taldi sig geta treyst tilvitnunum hjá og þyrfti ekki að kanna sjálfur hvort rétt væri eftir haft. Einnig sagði hann um Samsoníus, eins og Jón Helgason kallaði nafna sinn stundum í gamni, að hann væri einhver þefvísasti „handritauppsnuðrari“, sem hann hefði kynnst.

Í Kaupmannahöfn leitaði Jón Samsonarson uppi þulur í handritum og safnaði til útgáfu hjá Árnastofnun í Kaupmannahöfn, en henni varð því miður aldrei lokið. Árið 1964 gaf hann út í tveimur bindum *Kvæði og dansleiki*. Þar eru fyrst raktar vandlega heimildir um íslenska dansleiki og víða leitað fanga. Eins og nafnið bendir til er í ritinu gefinn út margs konar kveðskapur: mest eru þar fornkvæði, sem oft eru kölluð folkeviser, og vikivakakvæði. Einnig eru þar stökur og kveðlingar, gömul afmorskvæði, stórt og fjölbreytt safn viðlaga. Loks eru leikkvæði sem eðlilegt er miðað við heiti ritsins. Næstum alltaf var leitað til handrita, þótt sumt væri til prentað áður. Mikið var áður óútgefið og sumt frá því um siðaskipti. Með þessum handritarannsóknum braut Jón ótæpilega akurlendisjaðarinn. Ein stærsta eyða í útgáfum elstu íslenskra texta er veraldlegur kveðskapur frá því í lok katólsku og til um 1600. Varðveisla kveðskapar á því tímabili er sérlega flókin og torvelt að fá yfirlit um efnið. Það er einnig slæmt fyrir sögu íslensks máls hvað þessi kveðskapur er illa aðgengilegur. Í Kaupmannahöfn athugaði Jón rit frá 16. og 17. öld um íslensk efni og ræddi fram á síðustu ár um nauðsyn útgáfu á næstum ókunnri Íslandslýsingu á dönsku frá 16. öld, sem varðveitt er í handritinu Ny kgl. sml. 578 fol., en handritsins er ekki getið í handritaskrá Kálunds.

Árið 1968 fluttist Jón til Íslands ásamt fjölskyldu sinni og varð starfsmaður við Handritastofnun Íslands, sem síðar nefndist Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Þar starfaði Jón uns hann lét af störfum fyrir aldurs sakir 2001. Um Jón sagði Ólafur Halldórsson samstarfsmaður hans á Árnastofnun og þótti öllum sannmæli (*Grettisfærsla*, 451): „Jón Samsonarson tekur ekki mark á prentuðum bókum.“ Hér kemur glögglega fram, sem áður sagði, sú stefna að leita eins langt aftur og kostur var, en handrit eru eldri en prent og ýmislegt ruglast hjá milliliðum. Þegar ég fór að fást við fræði frá 17. öld sagði Steingrímur J. Þorsteinsson prófessor við mig að ég skyldi leita ráða hjá Jóni Samsonarsyni: „Hann vissi meira um þetta tímabil en nokkur annar hefði nokkru sinni vitað.“ Tók Jón mér ljúfmannlega og varð mér drjúgt gagn af samræðum við hann, ekki síst í vinnubrögðum og gætni í ályktunum. Jón kenndi nokkuð við Háskólann og nutu nemendur góðs af mikilli þekkingu hans og þar notaði hann þá aðferð að láta nemendur snemma á sínum námsferli skrifa upp texta eftir handritum og opnaði þar með fyrir þeim heim sem of mörgum er lítt kunnur. Mættu margir fræðimenn í ýmsum greinum taka hann þar til fyrirmyndar.

Ekki fór hjá því að Jón benti mönnum á verkefni, sem urðu að viðamiklum rannsóknum. Hér verða nefnd nokkur helstu dæmi um rannsóknir sem Jón átti fyrst hugmyndina að: útgáfa á *Oddaannálum* og *Oddaverjaannál*, sem Eiríkur Þormóðsson hóf og Guðrún Ása Grímsdóttir lauk; rannsóknir sem Hubert Seelow gerði á íslenskum þýðingum úr þýsku á almúgabókum, sem eru skemmtisögur í lausu máli og vitaskuld voru oft ortar út af þeim rímur. Það efni er allt varðveitt í handritum og lítt kunnugt. Jón benti M. J. Driscoll á sögur eftir séra Jón Oddsson Hjaltalín, sem uppi var á árunum 1749–1835 og samdi tíu riddarasögur og þýddi sjö sögur, m. a. eftir Voltaire. Driscoll hefur síðan gefið út tvær bækur um Jón Hjaltalín. Grundvöll lagði Jón Samsonarson að útgáfu á kvæðum Hallgríms Péturssonar, sem nú er að koma út á Árnastofnun. Hann rannsakaði handrit kvæða Einars Sigurðssonar í Eyðölum og kom það verk út eftir að hann hætti störfum. Oft hafði Jón á orði fleiri álíka verkefni, sem þörf væri á að vinna, og má hér nefna *Huldar sögu* í mörgum gerðum, en sú elsta er varðveitt í handritum frá 18. öld.

Á Árnastofnun fékkst Jón mjög við bókmenntasöguskrif fyrri alda og gaf út slíkt rit eftir Pál lögmann Vídalín. Einnig birti hann mikinn fjölda ritgerða í tímaritum og afmælisritum um efni frá sama tímabili. Sérdeilis verður að nefna afmælisrit Jóns, *Ljóðmál*, sem kom út er hann varð sjötugur og þar eru nokkrar ritgerðir hans. Fjórir meginkaflarnir voru samdir á síðasta skeiði starfsævi Jóns eftir fyrri aðföngum og er eins konar niðurstaða söfnunar hans og rannsókna á særingum, barnagælum og alþýðukveðskap. Allt efni sem þarf að rannsaka miklu meira, en gert hefur verið til þessa.

Á gamlársglag 1953 gekk Jón að eiga Helgu Jóhannsdóttur og eignuðust þau fjórar dætur: Heiðbrá, f. 1954; Svölu, f. 1957; Hildi Eir, f. 1971 og loks Sigrúnu Drífu, f. 1974. Þau hjón voru samhent og fóru mikið í ferðalög meðan heilsan leyfði. Á árunum 1963–1971 fóru þau um landið og tóku upp á segulbönd kveðskap, sögur og þjóðlög af vörum fólks og er það safn varðveitt á Árnastofnun og minnkar ekki gildi þess með tímanum. Jón var trúr uppruna sínum og skrifaði langar greinar um gömlu sóknarkirkju sína í Snóksdal í Miðdölum og yfir 100 síðna grein um Hörðudal í Breiðfirðing. Mörgu safnaði hann sem ekki varð unnið úr, en getur vonandi í framtíðinni nýst eftirkomendunum.

Ekki nutu þau lífsins lengi, því að Helga veikist 1983 og var þá ekki nema 47 ára og sýndi Jón æðruleysi í veikindum hennar. Ekki var ein báran

stök því að 4. febrúar 1987 missti Jón einnig heilsuna, þótt hann héldi andlegum kröftum að mestu, en hann var þá nýorðinn 56 ára.

Jón var hógvær maður og lítt fyrir að trana sér fram. Hann reyndi að koma á Árnastofnun daglega en þrek var mjög þorrið þótt hugur væri samur. Sumarið 2001 fór Jón á Elliheimilið Grund og var þar til æviloka. Hann hafði til hins síðasta fýsn til fróðleiks og skrifta og fékkst þar í fyrstu nokkuð við að skrifa upp texta og þar á meðal var *Sagan af Árna yngra ljúfling* eftir Jón Espólín. Ég bar uppskrift Jóns saman við handrit og setti saman inngang, þar sem glögglega komu fram þröngar ástæður þeirra sem við söguna fengust á 19. öld. Kverið komst út um sumarið áður en Jón dó og hann vildi alls ekki að sín yrði getið á titilblaði. Þetta sýnir hógværð hans og hugurinn stóð til fræðanna svo lengi sem hann lifði.

Einar G. Pétursson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
egp@hi.is